

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЗМІСТ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУ

У статті на основі аналізу теоретичних та нормативних джерел досліджуються головні параметри, що визначають зміст споживчого кредиту з огляду на його грошову правову природу.

Ключові слова: кредит, споживчий кредит, кошти.

Пономаренко А. А. Правовая природа и содержание потребительского кредита.

В статье на основании анализа теоретических и нормативных источников исследуются главные параметры, которые определяют суть потребительского кредита с учетом его денежной правовой природы.

Ключевые слова: кредит, потребительский кредит, денежные средства.

Ponomarenko O. O. Legal Nature and the Content of the Consumer Credit.

The article researches main parameters of the consumer credit on the analysis of the theoretical and the normative sources as well it defines the content of the consumer credit considering its monetary legal nature.

Keywords: credit, consumer credit, money.

Економічні та політичні виклики, яких зазнала Україна на початку року, вимагають вжиття радикальних та нестандартних заходів у напрямі відновлення макроекономічної та фінансової стабільності в державі, а також проведення економічних і соціальних реформ. Однією із складових такої стабілізації є удосконалення форм кредиту і кредитної системи в цілому.

Згідно із монетарним оглядом Національного банку України у першому півріччі 2014 року обсяг кредитних вкладень банків скоротився, що зумовлено як чинниками попиту (зменшення кількості надійних позичальників в умовах зниження економічної активності), так і пропозиції (з огляду на скорочення ресурсної бази банків). Залишок банківських кредитів, наданих фізичним особам, за перше півріччя 2014 року зменшився в національній валюті на 5,3%, в іноземній валюті – на 13,9 % (у доларовому еквіваленті) [1, с. 12–13]. Водночас ситуація на кредитному ринку обумовлена також низьким рівнем довіри населення до фінансових установ, наявністю багатьох фінансових ризиків та відсутністю дієвих механізмів захисту прав.

Це зумовлює актуальність подальших досліджень проблем кредитування. У наукових працях споживчий кредит переважно розглядається як економічна категорія. Комплексні дослідження споживчого кредиту як правової категорії практично відсутні, що зумовлює новизну дослідження. Суть споживчого кредиту як правової категорії осмислюється з урахуванням економічних аспектів її змісту.

Метою статті є проведення систематизації викладених, досліджених і обґрунтованих економічних та правових аспектів сутності такої категорії як «споживчий кредит», його рис, принципів, об'єкту, параметрів, видів.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлювалися у наукових працях: Д. І. Коваленка, В. Д. Лагугіна, С. С. Демченко, Ю. В. Сахарова, В. Я. Вовка, С. В. Башлая, Н. О. Лободи та інших.

Питання удосконалення правового регулювання кредитних відносин у сучасних умовах обумовлюються необхідністю вивчення змісту кредиту як загальної категорії, так і споживчого кредиту як спеціальної, однієї з найскладніших та найпоширеніших категорій кредитування, вивчення сутності якої посідає важливе місце у роботах учених.

На думку Коваленко Д. І., «наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їхньої оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення (виробництва, бізнесу тощо). Якщо рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення. Ця суперечність може бути усунута за допомогою кредиту, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх із розстроченням платежу» [2, с. 197–198]. Отже кредит (лат. «creditum» – позичка, борг; «credo» – вірити) – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності» [Там само].

Лагутін В. Д. визначає, що «кредит – це форма прояву кредитних відносин, форма руху позичкового капіталу. Кредит виражає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час одержання позики, користування нею та її повернення. Кредитори надають, а позичальники одержують вартість (капітал) у позику, повертаючи її потім з відсотком» [3, с. 14].

З точки зору вченого кредитні відносини опосередковують функціонування і розвиток як виробництва та обміну, так і сфери кінцевого споживання. У цій сфері виникає специфічна форма кредиту – споживчий кредит, призначення для задоволення споживчих потреб фізичних осіб і сімей (домогосподарств). Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку [3, с. 79].

Російський науковець Демченко С. С. надає наступне визначення поняттю споживчого кредиту: «грошові кошти, надані банком або іншою кредитною організацією фізичній особі для придбання товарів, оплаті робіт і (чи) послуг, необхідних для задоволення особистих, сімейних, домашніх і інших потреб, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності, на умовах повернення суми кредиту і оплаті відсотків, передбачених договором». [4, с. 16–17].

Інший російський вчений Сахорова Ю. В. відзначає, що споживчими кредитами називають: «кредити, надані фізичним особам (споживачам) з метою придбання товарів (робіт, послуг) для особистих, сімейних, домашніх і інших потреб, не пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності» [5, с. 1].

Переважна більшість вчених обґрунтовано вважає, що споживчому кредиту властиві певні специфічні риси, пов'язані зі специфікою споживання фізичних осіб:

- споживчі кредити надаються на придбання товарів кінцевого споживання, на відміну від кредитів, що надаються суб'єктам господарювання для фінансування певних господарських проектів;
- фізичні особи вдаються до споживчого кредитування, як правило, коли їм не вистачає власних коштів, тоді як юридичні особи використовують отриманий кредит для розширення своєї господарської діяльності з метою отримання прибутку;
- погашення споживчого кредиту здійснюється не в результаті вивільнення коштів у позичальника, як у випадку кредитування юридичних осіб, а в межах їх надходження чи нагромадження;
- споживчий кредит є засобом задоволення особистих, індивідуальних потреб фізичних осіб і має соціальний характер, оскільки прискорює одержання певних благ населення, насамперед із низьким і середнім рівнем доходу;
- забезпеченням за споживчим кредитом є сталі грошові доходи фізичної особи – позичальника або товар (об'єкт кредитування), на купівлю якого планується отримати кредит. [3, с. 45].

Принципи кредитування (основні вихідні положення, на які спирається теорія і практика кредитного процесу) Лагутін В. Д. розглядає як єдині для всіх форм кредиту. Ці принципи притаманні і для споживчого кредиту. Споживчий кредит як різновид банківського кредиту надається позичальнику на принципах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

Роз'яснюючи загальні принципи кредитування вчений надає їм наступні визначення. Так, принцип забезпеченості кредиту означає наявність у банку права на захист своїх інтересів, недопущення збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника та можливості задоволення своїх вимог шляхом звернення стягнення на заставлене майно, стягнення заборгованості з гарантів, поручителів тощо. Принципи зворотності та строковості означають, що кредит має бути повернений позичальником банку у визначений у кредитному договорі строк. Принцип платності полягає в тому, що у процесі кредитування банк вимагає від позичальників не тільки повернення кредиту, а й сплати відсотків за його користування [3, с. 45].

Вовк В. Я. відзначає, що цільовий характер кредитування передбачає використання отриманого кредиту тільки на конкретні цілі, обговорені у кредитному договорі [6, с. 27]. На його думку, об'єктом споживчого кредиту є витрати, пов'язані із задоволенням потреб населення:

- поточного характеру (придбання товарів тривалого користування в особисту власність, оплата лікування, плата за навчання та ін.);
- капітального або інвестиційного характеру (будівництво житла, купівлю нерухомого майна та ін.) [6, с. 120].

Наявність спеціальних параметрів споживчого кредиту виокремлює його з-поміж інших видів кредитування. Такими параметрами є: 1) доступність кредиту; 2) величина відсоткової ставки; 3) строки надання і погашення; 4) здатність позичальника повернути кредит [3, с. 79–80].

Проте, зазначені вище параметри, що визначають зміст споживчого кредиту не закріплені на законодавчому рівні і є лише загально теоретичними поняттями.

Слід зауважити, що законодавством не передбачено види споживчого кредиту. Разом з тим існують певні наукові думки щодо класифікації споживчого кредиту. Зокрема, Лагутін В. Д. вважає, що у загальному плані можна виділити товарні і грошові споживчі кредити. Так, товарний споживчий кредит пов'язаний із продажем товарів тривалого користування в кредит (з розстрочкою платежу), а грошовий споживчий кредит – це надання банківськими або небанківськими кредитними установами позик фізичним особам на задоволення їхніх споживчих потреб [3, с. 81].

Проведений нами аналіз сутності споживчого кредиту як грошової категорії дозволяє дійти висновку, що виокремлення товарного споживчого кредиту в окремий вид споживчого кредиту не є достатнього обґрунтованим. Передусім, запропоновані вченим висновки не відповідають положенням законодавства, що обґрунтовується наступним.

Загальне визначення кредитування передбачається статтею 1057 Цивільного кодексу України [7], згідно із якою кредитування – це укладення договорів, виконання яких пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками і у яких передбачається надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг. Водночас, спеціальним законодавством надається визначення споживчого кредиту як правової категорії (стаття 1 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Так, споживчий кредит – кошти, що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві на придбання продукції [8].

За статтею 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» під поняттям коштів розуміються гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент [9].

Крім того, як передбачено статтею 11 Закону України «Про захист прав споживачів», при споживчому кредиті між кредитором та споживачем укладається договір про надання споживчого кредиту, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками [8].

Разом з цим Правилами торгівлі у розстрочку фізичним особам, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 30.03.2011 р. № 383 [10], встановлюється, що продаж товарів у розстрочку здійснюється на підставі договору купівлі продажу товарів у розстрочку, який укладається між суб'єктом господарювання та фізичною особою (покупцем), відповідно до якого суб'єкт господарювання зобов'язується передати обумовлений товар, а покупець провести розрахунки за товар у строки та у розмірах, передбачених договором, а не на підставі договору про надання споживчого кредиту.

Таким чином, враховуючи те, що споживчий кредит – це кошти, що надаються на придбання продукції (будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб), а не безпосередньо товар, що продається у розстрочку, то й запропоноване визначення «товарного споживчого кредиту» є по суті хибним та не може розглядатися як окремий вид споживчого кредиту.

Наукової думки щодо грошової правової природи споживчого кредиту дотримуються також Башлай С. В. та Лобода Н. О., зазначаючи, що кредит має специфічні риси, які визначають його як певний вид позики. По-перше, кредит передбачає надання кредитною організацією у тимчасове користування фізичній особі не будь-яких речей, а виключно грошових коштів, по-друге, кредитні відносини повинні бути обов'язково оформлені кредитною угодою в письмовій формі [11, с. 199].

Залежно від цільового характеру (призначення) споживчого кредиту можуть використовуватися різні види грошових позик. Так, Лагутін В. Д. наводить наступну класифікацію грошових споживчих кредитів.

Зокрема, цільові позики окремим соціальним групам населення (наприклад, молодим сім'ям, студентам), що використовуються, як правило, в рамках загальнодержавних програм соціального захисту найуразливіших верств населення. Вони надаються на пільгових умовах: під низьку відсоткову ставку, за спрощених умов оформлення та ін. [3, с. 85].

Згідно із Порядком обслуговування державного бюджету за видатками та операціями з надання та повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного бюджету, затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 30.09.2011 р. №1223 [11] головний розпорядник, якому законом про Державний бюджет України передбачені бюджетні призначення для надання кредитів, визначає кредитора, який використовує такі бюджетні призначення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Кредитор спрямовує бюджетні кошти за бюджетними програмами з кредитування виключно на визначені в установленому порядку мету, завдання та напрями цих бюджетних програм, а позичальник забезпечує використання таких коштів за їх призначенням. Кредитор та позичальник

відповідають згідно із законодавством за цільове використання коштів, наданих у вигляді кредиту із загального/спеціального фонду державного бюджету, а також за їх своєчасне та повне повернення.

Відповідно до Положення про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.05.2001 р. №584 [13] (далі – Положення) це кредитування є прямим, адресним (цільовим) і здійснюється у межах наявних кредитних ресурсів (коштів, передбачених у державному бюджеті та місцевих бюджетах тощо).

Кредит відповідно до цього Положення надається молодим сім'ям та одиноким громадянам на будівництво (реконструкцію) житла терміном до 30 років але не більше ніж до досягнення старшим з подружжя пенсійного віку, які згідно із законодавством визнані такими, що потребують поліпшення житлових умов.

Згідно Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.06.2003 №916 [14] цільовий пільговий державний кредит для здобуття вищої освіти за денною, вечірньою та заочною формою навчання у вищих навчальних закладах незалежно від форми власності можуть одержати молоді громадяни України віком до 28 років, які успішно склали вступні іспити або навчаються на будь-якому курсі вищого навчального закладу.

Іншим різновидом грошового споживчого кредиту є інвестиційні позики. Це – кредит на будівництво і реконструкцію житла, будівництво садових будинків, благоустрій садових ділянок тощо [3, с. 84].

Приміром, Правила надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 05.10.1998 р. №1597 [15] (далі – Правила), визначають відповідно до Указу Президента України від 27.03.1998 р. №222 «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» умови і порядок надання фондами підтримки індивідуального житлового будівництва на селі (далі – фонди) пільгових довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі на виконання регіональних програм «Власний дім» і є основою для розроблення відповідних регіональних правил з урахуванням місцевих умов.

Позичальниками кредитів за рахунок кредитних ресурсів фондів можуть бути громадяни України, які постійно проживають, будують об'єкти кредитування в сільській місцевості і працюють в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях сільського господарства, інших господарських формуваннях, що функціонують у сільській місцевості, соціальній сфері села, а також на підприємствах, в установах та організаціях переробних і обслуговуючих галузей агропромислового комплексу, навчальних закладах, закладах культури та охорони здоров'я, розташованих у межах району.

Позики на купівлю споживчих товарів або оплату послуг. Йдеться про дорогі товари і послуги тривалого користування: автомобілі, побутові прилади, електротехніку, меблі, оплату медичних послуг, відпочинку та ін. [3, с. 85].

Позики на нецільові споживчі (нагальні проблеми). Йдеться про позики, необхідність в яких виникає у зв'язку із особливими обставинами непередбаченого характеру в житті громадян. Особливістю такого виду споживчого кредиту є те, що він надається готівкою у сумі, що залежить від доходу (заробітку) позичальника і без зазначення цілей його використання. Відсотки за користування даною позикою диференціюються залежно від строку кредитування [3, с. 86].

Кириченко О. А. поділяє споживчі кредити за технологією видачі на три наступні основні програми.

Кеш («cash») – кредити, що видаються готівкою без цільового призначення, без застави і досить швидко. Переважно такі кредити орієнтовані на клієнтів з доходом нижче середнього.

Експрес – найбільш масові кредити, які, в основному, не видаються готівкою, а перераховуються в безготівковій формі. Ця послуга пропонується безпосередньо в точці продажу товару [16, с. 185–186].

А також карткові кредити, які передбачають здійснення користувачем платіжних операцій з використанням спеціального платіжного засобу за рахунок коштів, наданих йому банком у кредит або в межах кредитної лінії. Відповідно до Положенням про порядок емісії спеціальних платіжних засобів і здійснення операцій з їх використанням, затвердженим Постановою Правління Національного банку України від 30.04.2010, №223 [17] емісія (випуск) спеціальних платіжних засобів у межах України (платіжних карток) здійснюється виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій.

Банк, що є членом платіжної системи та здійснює емісію спеціальних платіжних засобів (далі – емітент), має право надавати фізичним особам, які не здійснюють підприємницької діяльності, особисті спеціальні платіжні засоби.

Таким чином, з огляду на норми чинного законодавства під споживчим кредитом як правової категорії доцільно розуміти кошти (гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент), що надаються кредитором (банком або іншою фінансовою установою) споживачеві (фізичній особі, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника) на придбання продукції (будь-якого виробу (товару), роботи чи послуги, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб).

Споживчий кредит реалізується шляхом укладення між кредитором та споживачем договору про надання споживчого кредиту, відповідно до якого кредитор надає кошти (споживчий кредит) або бере зобов'язання надати їх споживачеві для придбання продукції у розмірі та на умовах, встановлених договором, а споживач зобов'язується повернути їх разом з нарахованими відсотками. Аналіз нормативно-правової бази засвідчив, що на законодавчому рівні не закріплені головні параметри, що визначають зміст споживчого кредиту (риси, принципи, об'єкт, тощо). Недоцільним видається розгляд товарного споживчого кредиту як окремого виду споживчого кредиту, що не відповідає тенденціям розвитку сучасного законодавства.

Стан розвитку суспільних відносин у сфері споживчого кредитування засвідчує наявність різних видів кредитів, які за правовими ознаками слід віднести до споживчих кредитів. У зв'язку з цим на законодавчому рівні доцільно визначити види споживчого кредитування, що фактично існують на практиці. Такими кредитами є надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла; надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти; надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі; використання фізичними особами спеціального платіжного засобу за рахунок коштів, наданих банком у кредит або в межах кредитної лінії, які по своїй правовій природі є певними видами споживчого кредиту. Удосконалення правового регулювання змісту споживчого кредиту та законодавче закріплення видів такого кредитування сприятиме підвищенню ефективності захисту прав споживачів.

Список використаних джерел:

1. Монетарний огляд Національного банку України за перше півріччя 2014 року // Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9792473>.
2. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник / Д. І. Коваленко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 344 с.
3. Лагутін В. Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. – 3-тє вид., перероб. і доп. / Лагутін В. Д. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 215 с.
4. Демченко С. С. Правовое регулирование потребительского кредитования в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» [Електронний ресурс] / С. С. Демченко. – Режим доступу: <http://www.lawtech.ru/sites/default/files/avtoref368.pdf>
5. Сахарова Ю. В. Потребительский кредит как правовой институт [Електронний ресурс] / Ю. В. Сахарова. – Режим доступу: http://www.sksi.ru/usr/other/conf/right_of_3_thousands_years/files/docs/5/saharova.rtf
6. Вовк В. Я. Кредитування і контроль: Навч. посібник / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко. – К. : Знання, 2008. – 463 с.
7. Цивільний кодекс України // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/435-15>.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
9. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
10. Про затвердження Правил торгівлі у розстрочку фізичним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2011р. № 383 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2011-p>.

11. Башлай С. В. Теоретичні аспекти та особливості банківського кредитування фізичних осіб в Україні / С. В. Башлай, Н. О. Лобода // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 12. – Суми, 2005. – С. 199–208.

12. Про затвердження Порядку обслуговування державного бюджету за видатками та операціями з надання та повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного бюджету: Наказ Міністерства фінансів України від 30 вересня 2011р. №1223 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/z1401-11>.

13. Про порядок надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 2001р. №584 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/584-2001-п>.

14. Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003р. №916 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/916-2003-п>.

15. Про затвердження Правил надання довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла на селі: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 1998р. №1597 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1597-п>.

16. Кириченко О. А. Банківське кредитування споживчого ринку: проблеми розвитку / О. А. Кириченко, Л. В. Патерікіна // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 7. – С. 182–197.

17. Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів: Постанова Правління Національного банку України від 30 квітня 2010р. №223 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/z0474-10>.

* Пономаренко Олександр Олександрович – аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України.